

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу
Антоненкової Наталії Олександрівни
на тему **«РЕСТАВРАЦІЯ ТА ЕКСПЕРТИЗА ІКОНОПISY
СТАРОДУБ'Я У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ
УКРАЇНИ»**^[1] представлену на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 02 – «Культура і мистецтво»
за спеціальністю 023 – «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація»

Останні роки в українському мистецтвознавстві спостерігається зростання уваги до тем, пов'язаних із реставрацією та вивченням матеріальної складової мистецьких пам'яток. Такі дослідження дозволяють точніше визначати техніко-технологічні особливості творів, уточнювати їхнє походження, а також обґрунтовано підходити до питань атрибуції, зберігання та експонування. Дисертаційна робота Антоненкової Наталії Олександрівни «Реставрація та експертиза іконопису Стародуб'я у контексті розвитку художньої культури України» органічно вписується в цей напрям і має на меті аналіз малодослідженого пласту українського іконопису, а також оцінку його художньої та культурної цінності з позицій сучасної реставраційної практики.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю переглянути роль і місце української культурно-мистецької спадщини на етнічному українському порубіжжі, до якого належить і регіон Стародуб'я. На жаль, поточний контекст російського вторгнення 2022 р. та тривалої експансії протягом ХХ ст. засвідчив цілеспрямоване і послідовне «розмивання» етнічного складу регіону та знищення згадок про домінуючий у минулому український характер його культури. Відтак, зважаючи на значну мистецьку та історичну цінність іконописної школи, що сформувалась у цьому ареалі, дослідження Наталії Антоненкової має дуже важливе культурно-політичне значення. Адже воно аргументовано і доказово повертає низку творів іконопису до українського культурного контексту, та виділяє певні українські риси іконопису старообрядницької традиції, руйнуючи певні мистецтвознавчі міфологеми.

Представлене дослідження гармонійно вписується в загальну парадигму гуманітарних студій, доповнюючи її унікальним матеріалом. Також ця робота є важливою не лише для фахівців у галузі реставрації, а й для істориків мистецтва, музейників, культурологів.

Наукову новизну результатів дослідження підтверджує низка положень дисертації. Вперше здійснено комплексне дослідження художніх, техніко-технологічних та стилістичних особливостей іконопису Стародубщини другої половини XVII–XIX століть у взаємозв'язку з методами атрибуції та принципами наукової реставрації. Встановлено специфічні типологічні ознаки творів регіону, що дало змогу розробити новий підхід до їх атрибуції. Систематизовано основні види руйнувань іконописних творів, встановлено їх причини та особливості впливу на стан збереження. Запропоновано науково обґрунтовані методики реставрації, адаптовані до технологій та матеріалів, притаманних іконопису Стародубщини. Результати дослідження можуть бути використані у практиці музейної реставрації, збереженні сакрального мистецтва та атрибуційній діяльності. Дисертаційне завдання виконано повністю. Антоненкова Наталія Олександрівна продемонструвала фахове володіння методологією наукового дослідження.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність та дотримання принципів академічної доброчесності. За своїм змістом дисертаційна робота здобувачки Антоненкової Наталії Олександрівни повністю відповідає напрямам досліджень відповідно до освітньої програми «**Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація**», третього рівня вищої освіти за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», ступінь вищої освіти: доктор філософії. Дисертаційна робота є завершеною науковою працею і свідчить про наявність особистого внеску здобувачки в українське мистецтвознавство.

Аналіз звіту щодо текстових збігів, отриманого в результаті перевірки дисертаційної роботи, свідчить про те, що дисертація Антоненкової Наталії Олександрівни є самостійним науковим дослідженням. У роботі не виявлено ознак плагіату, недобросовісного використання джерел, компіляції чи інших форм порушення академічної доброчесності. Усі використані матеріали, цитати та ідеї сторонніх авторів коректно оформлені з дотриманням вимог до наукового цитування.

Мова та стиль викладу. Дисертація виконана українською мовою. Текст характеризується послідовною логікою викладу, чітким розкриттям дослідницької проблематики та професійним використанням наукової термінології. Авторка вміло окреслює дослідницькі завдання та формулює висновки, дотримуючись академічного стилю, що забезпечує доступність і наукову обґрунтованість поданої інформації.

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків, що включають таблиці, перелік ілюстрацій та ілюстративний матеріал. Загальний обсяг дисертації становить 308 сторінок, з яких основний текст охоплює 177 сторінок. Список використаних джерел нараховує 175 позицій, ілюстративний матеріал містить 263 зображення.

У **Вступі** здобувачка визначає актуальність дослідження, формулює предмет, об'єкт, окреслює мету і завдання, позиції наукової новизни та наводить відомості щодо апробації наукової роботи. Аналіз змісту трьох розділів свідчить про повну реалізацію поставленої мети, а визначені завдання логічно розкриті. Висновки, представлені у роботі, підтверджують заявлену наукову новизну: зібраний і систематизований матеріал стосується малодослідженої тематики та вперше розглядається в комплексному підході.

У **першому розділі** дисертації Наталія Антоненкова аналізує стан наукової розробки теми, зокрема питання іконопису Стародубщини, окреслює джерельну базу дослідження та розглядає методологічні підходи, застосовані для атрибуції та реставрації іконописних творів. Увагу приділено також термінологічній точності та обґрунтуванню дослідницьких засад. Джерельна база дисертації охоплює значне коло творів, локалізованих теренами Стародуб'я та об'єднаних іконографічною та стилістичною спорідненістю. Водночас, робота не перевантажена нерелевантними порівняннями та відсиланнями до суперечливих аналогій. Зокрема, здобувачка наводить розгорнутий аналіз історико-культурного контексту розвитку регіону, ґрунтовно аналізує наявну загальну та спеціальну історіографію питання. Особливо варто відзначити розуміння авторкою потенціалу історичного моделювання та історико-культурної реконструкції, як перспективних у мистецтвознавчих дослідженнях.

Другий розділ дисертації присвячений художньо-іконографічному аналізу та техніко-технологічним особливостям іконопису Стародубського регіону другої половини XVII–XIX століть. Авторка обґрунтовано систематизує професійні й народні стилістичні напрями, професійно визначає характерні риси технік, матеріалів та пігментів, розкриваючи вплив художньої традиції та технологічних факторів на збереження ікон. Зокрема, матеріал підрозділу 2.2 за інформативністю може бути долучений до методичних матеріалів щодо експертизи та реставрації творів ікономалярства Стародубщини XVII- XVIII ст., з урахуванням специфіки роботи у професійних та народних центрах. Загалом, Наталія Антоненкова цілком слушно вирізняє три магістральні напрямки у розвитку іконопису Стародуб'я вказаного періоду: професійні осередки, що працюють в рамках традиції, народні

осередки із власною художньою мовою, та твори, які представляють адаптацію західноєвропейських взірців релігійного малярства.

У **третьому розділі** здобувачка зосередилася на суто ретавраційній та експертній тематиці. У підрозділі 3.1. було висвітлено результати дослідження збереженості стародубських ікон, проаналізовано основні типи пошкоджень (основи, ґрунту, барвного шару, захисного покриття) і сформульовано науково обґрунтовані підходи до реставрації. Підрозділ 3.2. присвячено атрибуційній методиці, де здобувачка розробила комплексну методику з використанням сучасних реставраційних матеріалів і технік, яка апробована на реальних творах. Розроблена методика дозволяє встановлювати датування творів, уточнювати наукову класифікацію, що є неабияким особистим внеском здобувачки до розвитку відповідної спеціальності (023- образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація). У підрозділах 3.3 і 3.4 наведено низку практичних рекомендацій з методики реставрації, які сприятимуть збереженню культурної спадщини та можуть бути використані в музейній реставрації.

Узагальнені **Висновки** дисертації логічно узгоджуються з поставленою метою та дослідницькими завданнями, повною мірою відображають зміст проведеного дослідження та фіксують його основні результати. Дисертаційна робота оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи

Наукові результати дисертації висвітлені у 13 наукових публікаціях здобувачки, серед яких: 3 статті у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України; 1 стаття індексується у міжнародній науково-метричній базі Web of Science; 9 праць апробаційного характеру.

Публікації здобувачки повністю відображають ключові етапи дослідження та розкривають його основні положення. У роботах дотримано вимог академічної доброчесності.

Недоліки та зауваження опонента до дисертаційної роботи.

Незважаючи на те, що дисертація справляє позитивне враження є деякі зауваження, які мають переважно уточнюючий та рекомендаційний характер.

Варто висловити певні зауваження до формулювання здобувачкою методологічних підходів, застосованих у дисертації. Зокрема, у підрозділі 1.3. дисертації, пояснюючи особливості термінології, напевно не варто було вказувати загально-відомі й усталені у мистецтвознавстві терміни, які стосуються видів

мистецтва чи мистецьких технік (с. 46 – 47). Загалом, інформативний та широкий перелік джерел, варто було б доповнити публікаціями фахівця у царині реставрації творів іконопису Андрія Почекви.

Можна також висловити деякі зауваження щодо **іконографічного аналізу** у представленій дисертації. При тому, що докладно охарактеризовано іконографічні сюжети Стародубщини, однак порівняльний аналіз із сусідніми мистецькими осередками потребує глибшого опрацювання. Зокрема, варто було б ширше залучити ікони Наддніпрянщини, де простежуються подібності у малярських прийомах, техніці нанесення фарбового шару та використанні певних композиційних схем. Такий підхід дозволив би краще виявити загальні тенденції розвитку українського іконопису та зрозуміти локальні трансформації в межах єдиної художньої традиції.

Також доцільним є порівняння зі зразками Слобожанщини, яка відіграла важливу роль у формуванні регіонального варіанту іконопису під впливом як місцевих, так і західноєвропейських джерел. Це сприяло б точнішій класифікації творів стародубської школи та виявленню характерних відмінностей, що мають значення як для атрибуції, так і для реставраційної практики.

Щодо використаної термінології: у дисертації вживаються терміни «народні примітиви» та «малярські ікони», які вимагають додаткового уточнення або посилання на авторитетні джерела, що обґрунтовують їх легітимність у науковому обігу. Зокрема, термін «народні примітиви» може викликати неоднозначні трактування, оскільки він не має усталеного значення в академічній літературі й іноді використовується з певним оціночним забарвленням. У такому випадку бажано подати чітке визначення, уточнити контекст уживання та зазначити джерела, де цей термін був запропонований або широко застосовувався.

Аналогічна ситуація стосується й терміна «малярські ікони», що потребує конкретизації — чи йдеться про твори, виконані нецерковними іконописцями, чи про специфіку техніки, стилю або функції цих ікон. Уточнення цих понять дозволило б уникнути можливих суперечностей і забезпечити точніше тлумачення змісту дослідження як для фахівців, так і для міждисциплінарної аудиторії.

Щодо стилістичної структури викладу:

У другому розділі дисертації спостерігається певна надмірна деталізація опису технічних аспектів іконопису, що подекуди переважає над мистецтвознавчим аналізом. У ряді випадків технічні спостереження подані надто докладно, без належного узагальнення або включення в ширший культурно-історичний контекст. Було б доцільно окремі технічні дані інтегрувати в загальну концепцію дослідження

через стислі висновки або паралелі з художніми стилями й локальними школами іконопису.

Водночас це не применшує значення проведеної роботи — навпаки, свідчить про ґрунтовність аналізу. Але незначне стилістичне доопрацювання могло б зробити виклад матеріалу більш структурованим і збалансованим між техніко-технологічною та мистецтвознавчою складовими. Висловлені зауваження не впливають на загальне позитивне враження від роботи.

Висновок про дисертаційну роботу

Вважаю, що дисертаційна робота здобувачки ступеня доктора філософії **Антоненкової Наталії Олександрівни** виконана на високому науковому рівні, відповідає принципам академічної доброчесності та є завершеним самостійним науковим дослідженням. Представлені у роботі теоретичні й практичні результати вирішують актуальне наукове завдання, що має важливе значення для українського мистецтвознавства, реставраційної справи та охорони культурної спадщини. Дисертація за своєю науковою новизною, практичною цінністю та рівнем виконання повністю відповідає вимогам чинного законодавства України, викладеним у п. 6–9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Здобувачка Антоненкова Наталія Олександрівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 02 «Культура і мистецтво», за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», а її наукова робота може бути рекомендована до друку як монографічне дослідження або ж методичний посібник із атрибуції та ретсаврації творів іконопису регіонального осередку.

Офіційний опонент:

проф. кафедри графіки і мистецтва книги
Інституту поліграфії та медіа-технологій
НУ «Львівська політехніка»
Кандидат мистецтвознавства
Доктор історичних наук

Мар'яна ЛЕВИЦЬКА

Підпис
Вікторія Савченко
Р.Брисавська

